

УДК: 373. 3: 811. 161. 2' 367. 6

А.В. ГАМЗА

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА**

Резюме. У статті розглянуто теоретико-методичний зміст понять «зв'язне висловлювання», «текст», які застосовуються у процесі вивчення дієслова; визначено основні чинники формування текстотворчих умінь у молодших школярів; доведено важливість вивчення дієслівного матеріалу під час складання текстів різного стилістичного забарвлення; здійснено методичний поділ підготовчих завдань щодо формування навички текстотворення в учнів початкових класів на уроках української мови.

Ключові слова: зв'язне висловлювання, текст, уміння, навичка, навичка текстотворення, одиниця мови, дієслово.

Виховання мовленнєвої культури молодшого школяра націлене на оволодіння лексико-граматичною структурою мовлення та використання мовних засобів у будь-якій мовленнєвій ситуації, формування умінь користуватися багатством української мови, правильно і виразно висловлювати свої думки (процес текстотворення). Від того, як учень володіє означеними формами мовленнєвої діяльності і залежить його внутрішня культура, моральні переконання та естетичні ідеали.

Відповідно нового Державного стандарту початкової загальної освіти завдання навчального предмету «українська мова» в початковій школі полягає у застосуванні комплексного підходу до формування умінь і навичок молодшого школяра, які виявлятимуться у процесі зростання вмінь використовувати усі видами мовленнєвої діяльності [9, 45].

Важливість формування у молодших школярів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова з опорою на всі види мовленнєвої діяльності не завжди усвідомлювалися вчителями початкових класів. А з огляду на відсутність необхідних рекомендацій ця проблема в шкільній практиці розв'язувалася повільно.

Багатоаспектність і складність проблеми зумовили її розгляд з різних позицій: збагачення словникового запасу учнів на різних етапах мовленнєвого розвитку (Н. Гавриш, Н. Голуб, Л. Кулибчук, Т. Коршун, В. Тихоша та ін.); культура мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, О. Горошкіна, В. Костомаров, Л. Мацько та ін.); психологічні засади розвитку мовлення (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонт'єв, О. Лурія, І. Синиця); функціонування текстів художнього стилю (Л. Варзацька, О. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентиліук та ін.); розробка мовного компоненту загальноосвітньої підготовки учнів (О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентиліук, К. Плиско, О. Хорошковська та ін.); комунікативний аспект вивчення мови (А. Богуш, Л. Варзацька, Н. Гавриш, В. Капінос, Т. Котик, С. Караман, Т. Ладженська, В. Мельничайко, М. Пентиліук, К. Пономарьова, М. Стельмахович та ін.)

Мета статті – розкрити основні теоретико-методичні аспекти формування навички текстотворення у процесі вивчення дієслова.

У навчально-методичному посібнику про лінгвістику тексту, знаходимо твердження, за яким текстотворення – це сукупність прагматичних і комунікативних процесів, що організують мовний матеріал для створення цілісного утворення – тексту [8, 87].

Найбільш поширене визначення тексту належить І. Гальперіну. На думку вченого, текстом є витвір мовленнєвотворчого процесу, що відзначається завершеністю, об'єктивованим у вигляді письмового документа, літературно обробленим відповідно до типу цього документа, твір, що складається з назви (заголовка) й низки особливих одиниць (надфразних єдностей, або складних синтаксичних цілих), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, та має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову [6, 36].

Ряд проаналізованих лінгвістичних джерел свідчить, текст може існувати не лише у писемній, а й у усній формі. Наприклад, текст-результат мовленнєво-мисленнєвого процесу, реалізованого автором у вигляді конкретного письмового (або усного) твору згідно з мотивами, цілями, обраною темою, задумом та ідеєю.

Про наявність такого процесу свідчить також і висловлювання давніх філософів та психологів. Зокрема, Августин Блаженний трактує поняття «текст Августин Блаженний трактував термін «текст», як «процес уяви тих явищ, які відбуваються чи відбувались у суспільстві та природі, відображених у логічно-об'єднаній послідовності речень» [1, 16]. У свою чергу Юсуф розглядав «текст – як твір, який нагадує не лише політичний трактат, що описує закони та розглядає проблеми буття, а й сукупність речень, в яких поєднані різні галузі: культури, науки, мови» [11, 74].

Така динаміка філософських поглядів пояснюється тим, що поняття «уяви» на протязі тривалого терміну були лише трактуванням філософії, а починаючи з ХХІ століття, означені поняття почала досліджувати психологія.

У своїх дослідженнях І. Кант та І. Фіхте роблять поділ на репродуктивну та конструктивну уяву. Зокрема, І. Кант стверджував, що «природа створила людину, надавши їй всі умови для її особистісного розвитку» [7, 212]. Сюди філософ відносить формування тих умінь молодшого школяра наслідком яких будуть набуті навички, реалізовані у процесі спілкування на уроках української мови. Актуальність філософських ідей І. Канта, дає підстави стверджувати, що «репродуктивна уява – це думки дитини молодшого шкільного віку, які залежать від часу, мети, ситуації спілкування, та були сприйняті раніше». В свою чергу, «конструктивний тип уяви – це здатність до запам'ятовування певних формул, що дозволяють розвиватись особистості у сфері окремих точних наук».

І. Кант розглядав уяву як окремий аспект психологічної науки, що дозволяє створювати висловлювання у різних галузях, спираючись на дедуктивний та індуктивний умовиводи методики навчання української мови молодших школярів.

Тут можемо говорити про пропорційний зв'язок української мови та сприймання світогляду учнем. Варто зазначити, що розсіювання уваги щодо розкриття важливих питань у тексті над яким проводиться робота, призводить до повної втрати змісту висловлювання. Акцентуючи увагу на другорядному, молодший школяр не зосереджується на важливому або ж повністю втрачається думка висловленого чи написаного.

Питання процесу текстотворення зводиться до основних філософсько-педагогічних понять, які становлять єдину сукупність тих умінь, що мають бути притаманні молодшому школяру.

Вивчаючи природну структуру тексту, варто звернути увагу, що це складне синтаксичне утворення становить також і сукупність речень, які містять в собі морфологічні одиниці, однією з яких і є досліджуване нами «дієслово».

Аналіз теоретико-методичної літератури засвідчує, що поняття «дієслово» характеризується найбагатшою серед інших частин мови словотвірною структурою, оскільки їй властива префіксація, суфіксація, творення дієслівних форм за допомогою частки «-ся», процес словоскладання, який виявляється або у повторі слова, або у структурному злитті слів – синонімів [3, 191].

Теоретична сторона вивчення терміну «дієслово», сприяє формуванню методичного визначення суті поняття «дієслово». М.С. Вашуленко зазначає, що «Дієслово – це частина мови, яка означає дію або стан предмету і відповідає на питання *що робити? що зробити? що зробив? що буде робити?*» [5, 192].

У працях В.М. Русанівського знаходимо визначення, що дія – це певна особливість особи чи предмета, яка залежить від часових змін місця та умови, а також є невід'ємним компонентом інших морфологічних одиниць. Дія і є власне тим показником існування самого предмета чи особи, його кваліфікатором, оскільки виражає одну або декілька процесів, що утворюють одне ціле [10, 65].

Щоб сформувати навичку текстотворення у молодшого школяра, нам потрібно зосередити навчальний процес перш за все на встановленні смислових зв'язків та на виокремленні чітких змістових ліній тексту.

Біловолоса зима окутала все навколо. Незворушно стоять ліси, ледь коливаючи своїм замерзлим гіллям. Поскрипує крига на широкій річці та метушливо вистрибують зайчата у пошуках їжі. Зима скувала все навколо.

З вищезазначеного, можемо твердити, що першоосновою формування текстотворчих умінь на основі дієслівного матеріалу є робота над невеликим текстом-прикладом, у якому учні початкових класів повинні вміти визначати тему та основну думку, ділити текст на логічно-завершені частини (зачин, основну частину, кінцівку), а також вміти добирати заголовок до вказаного вчителем зв'язного висловлювання. Наприклад,

- Хто окутав все навколо? (*Зима*);
- Хто вистрибує у лісі? (*Зайчата*);
- Що вони робили? (*Шукали їжу*);
- Що зробила зима? (*Скувала все навколо*).

З'ясувавши, чи діти розуміють про кого йде мова у тексті, можемо перейти до наступного етапу його аналізу:

- Визначте основну думку висловлювання.
- Доберіть заголовок до тексту.
- Складіть власний текст з 7-ти речень про улюблену пору року.

З боку розгляду морфологічного аспекту, то дієслову властиві граматичні категорії особи, числа і часу. Виражаючи дію певного предмета, означена самостійна частина мови у сполученні з іменником та прикметником утворює складні смислові та граматичні зв'язки, які у методиці навчання української мови прийнято називати «реченням». Вільне та змістовне застосування дієслова у мовленні призводить до формування умінь доцільно застосовувати їх у контекстах, що характеризуються різними стилістичними, жанровими та іншими особливостями.

Аналіз теоретико-практичних положень щодо вивчення дієслова у початкових класах націлює на думку про те, що функціонування даної морфологічної одиниці є невід'ємним компонентом навички текстотворення.

Специфіка вивчення дієслова полягає у тому, щоб навчити дитину правильно виражати дію означеного предмету залежно від особи, місця та часу.

Щоб сформувати у молодших школярів певну логічну послідовність дій, потрібно, перш за все, привчити їх до постійного повторення, спираючись на конкретний приклад. Так само ми навчимо учнів складати власні твори, урізноманітнюючи їх все більш складними словами, категоріями слів та процесами, які відбуваються з певним предметом чи особою.

Зосередимо нашу увагу на прояві опису дій у вірші М. Познанської «Осінь».

Листя жовте та червоне
 Легко з дерева злітає.
 Мов метелик, на дорозі
 З тихим шелестом сидіє.
 Сяють золотом берези.
 Жовтень ним вінчає осінь.
 Журавлиний клич мережить
 Висоти холодну просинь.

Аналіз поетичного твору засвідчує важливість описової функції дієслова при формуванні текстотворчих умінь, адже таким чином, ми зможемо на конкретному прикладі показати молодшим школярам як саме скласти текст художнього стилю з правильною смисловою та граматичною єдністю.

Наступним етапом у процесі текстотворення є власне процес складання тексту за допомогою опорних слів. Спираючись на даний приклад, вчитель може запропонувати учням скласти невеликий текст-опису дій на вільну тему, використовуючи опорні дієслова (*злітає, сідає, вінчає, мережить*).

Даний етап доводить важливість налаштування правильного психологічного середовища кожного учня та активізації всієї його уваги на поставленому завданні. Коли дитина досягне очікуваного результату формування текстотворчих умінь за допомогою означених вправ, вчитель повинен ускладнити завдання, змінивши стиль з художнього на науковий, але не забувати про текст-приклад.

Отже, підсумовуючи вище сказане, можемо стверджувати, що у системі вправ, пов'язаних із роботою над описовою функцією дієслова варто звернути увагу на лексичну та граматичну сторони даної морфологічної одиниці, адже дієслово – це та самостійна частина української мови, за допомогою якої учні початкових класів вчать створювати цілісний текст. Великою перевагою дієслова є його описова функція за рахунок якої молодші школярі формують навичку текстотворення та розвивають свої практичні вміння створювати тексти різних стилів залежно від мети, місця та умови спілкування. У методиці навчання української мови саме дієслово може відображати чітку послідовність дій особи чи предмета та сприятиме логічному завершенню дії, що призведе до передбачуваного результату.

Отже, працюючи над навчальними текстами, молодші школярі отримують знання про дієслово як морфологічну одиницю мови, збагачують власні тексти різними дієслівними формами у певних часових реаліях, а також збагачують свій лексичний запас чим забезпечують реалізацію комунікативної функції мови як основу побудови всього курсу «Українська мова» та процесу текстотворення у початкових класах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Августин Аврелій. Сповідь / Аврелій Августин; пер. з лат. М.Є. Сергієнко; комент. передм. і післям. М.І. Григор. – М.: Гендальф, 1992. – 544 с.
2. Анікієнко І.Г. Значення дієслова і комунікативний зміст висловлювання / І.Г. Анікієнко, Л.Д. Дяченко // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 43-46.
3. Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 140с.
4. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі тексту / Л.О. Варзацька. – К.: Рад. школа, 1986. – 105 с.
5. Вашуленко М.С. Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. пос. для студ. ВНЗ / М.С. Вашуленко. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
6. Гальперин І.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
7. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – М.: Думка, 1994. – 692 с.
8. Мілева І.В. Практикум з лінгвістики тексту: навч.-метод. пос. для студ. ВНЗ / І.В. Мілева, А.В. Нікітіна. – Луганськ, 2011. – 286 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 року № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти». – К.: МОН. – 2011.
10. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К.: Рад. школа, 1977. – 112 с.
11. Юсуф Баласагунский. Благодатное знание / Юсуф Баласагунский; пер. И.В. Иванова. – М.: Наука, 1983. – 120 с.

А.В. ГАМЗА. ФОРМИРОВАНИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ТЕКСТОТВОРЧЕСКИХ УМЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛА

Резюме. В статье рассмотрено теоретико-методическое содержание понятий «связное высказывание», «текст», которые применяются в процессе изучения глагола; определены основные факторы формирования текстотворческих умений у младших школьников; доказано важность изучения глагольного материала при составлении текстов разной стилевой окраски; осуществлено методический раздел подготовительных задач по формированию навыка текстотворения в учащихся начальных классов на уроках украинского языка.

Ключевые слова: связное высказывание, текст, умение, навык, навык текстотворения, единица языка, глагол.

A.V. GAMZA. THE FORMATION IN PUPILS SKILLS OF THE TEXT IN THE PROCESS OF LEARNING THE VERB

The summary. The article considers theoretical and methodological content of the concepts «coherent statement», «text», which are used in the process of learning the verb; the basic factors of formation skills of the text of junior high school students proved the importance of studying verbal material in the preparation of texts of different styles; made the division of the preparatory methodological tasks for the formation of skill of the text among primary school pupils at lessons of the Ukrainian language.

Key words: coherent utterance, text, skill, skill, skill of the text, unit of language, a verb.

Рекомендовано до друку.

Канд. пед. наук, доц. Н.М. Сіранчук.

Одержано редакцією 28.02.2017 р.